

Introduktion: Luc Boltanskis virke og værk

Indeværende nummer af *Dansk Sociologi* er dedikeret til den franske sociolog Luc Boltanski (født 1940), der er en af de mest fremtrædende nulevende franske samfundstænkere. Til trods for at Boltanski i en lang årrække har været højt profileret som Directeur d'études på l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), Paris, har interessen for Boltanskis sociologiske arbejder mest været forbeholdt en mindre gruppe frankofone forskere. Dette har dog ændret sig markant i de senere par år med oversættelsen til engelsk af nogle af hovedværkerne, ikke mindst *Le Nouvel Esprit du capitalisme* (oversat som *The New Spirit of Capitalism*, Verso, 2005), der er skrevet sammen med Ève Chiapello. Den kombinerede effekt af oversættelsen af *Le Nouvel Esprit du capitalisme* og den opmærksomhed, som bl.a. Bruno Latour har tildelt Boltanskis arbejder, er medvirkende årsager til, at Boltanski nu fremstår som en helt central skikkelse i moderne sociologi, også internationalt. Det er også baggrunden for, at vi i dette nummer har oversat en originalartikel af og et interview med Boltanski, samt at vi har bedt en række danske forskere om at forholde sig til Boltanskis tænkning. Vi håber hermed at give en større kreds et indblik i dette omfangsrige og væsentlige sociologiske værk – særligt værket om den nye kapitalisme og de problemstillinger, det rejser.

For mange er navnet Luc Boltanski synonymt med de senere års pragmatiske drejning i fransk sociologi. Boltanski er med rette blevet fremhævet i denne sammenhæng, bl.a. pga. den kritik, han gennem 1980erne og 1990erne rettede mod Pierre Bourdieus arbejder. Boltanski startede ellers sin sociologiske løbebane som forskningsassistent for netop Pierre Bourdieu og var i en lang årrække tilknyttet le Centre de sociologie européenne, som blev grundlagt af Bourdieu i 1968 på EHESS. Boltanski var også med til at opbygge tidskriftet *Actes de la recherches en sciences sociales* i 1975, som om noget blev forum for udviklingen af den bourdieuske sociologi og fremlæggelsen af dens løbende empiriske resultater. Men allerede i midten af 1970erne var Boltanski på konfrontationskurs med Bourdieu. Sagens kerne var forholdet mellem individet og kollektivet, nærmere bestemt begrebet habitus hos Bourdieu. I forbindelse med arbejdet med bogen *Les Cadres: la formation d'un groupe social* fra 1982 (oversat til engelsk som *The Making of a Class: Cadres in French Society*, Cambridge University Press, 1987) blev det klart for Boltanski, at den statistiske og quasi-positivistiske modellering af feltet, som Bourdieu fra slutningen af 1970erne søgte, ikke kunne forklare fremkomsten af netop kategorien *cadres* i Frankrig i

det 20. århundrede. For selv om kategorien *cadre* er usammenhængende og består af en yderst blandet gruppe af ledere på mange niveauer, så kan sociologen ikke afskrive den, når netop aktørerne selv tror på den og gør den til en del af deres eksistens og erfaringsverden.

Værket *Les Cadres* er reelt en mellemstation på vejen mod den egentlige konfrontation med Bourdieus kritiske sociologi. Under banneret *kritikkens sociologi* vender Boltanski sig snart frontalt mod grundlæggende antagelser hos Bourdieu, bl.a. forestillingen om, at agentens livsbane og socialt konstruerede "sens pratique" er afgørende faktorer i forklaring af sociale logikker og domineringsmekanismer. I 1984 var Boltanski med til at grundlægge forskningslaboratoriet *Centre de Sociologie Politique et Morale* på EHESS, og som navnet antyder, er genstanden en noget anden end hos Bourdieu & co. Sammen med Laurent Thévenot undersøger han i stedet retfærdiggørelsesregimer (*cités*), dvs. hvordan mennesker i debat om kritiske situationer retfærdiggør deres argumenter på baggrund af almengyldige principper. Med udgangspunkt i en række empiriske undersøgelser og et grundigt studium af politisk filosofi, nåede Boltanski og Thévenot frem til, at der eksisterer en række sådanne retfærdiggørelsesregimer. I hovedværket *De la Justification: Les économies de la grandeur* fra 1991 (oversat til engelsk som *On Justification. Economies of Worth*, Princeton University Press, 2006) fremlægges seks sådanne regimer: inspirationsregimet, domesticitetsregimet, opinionsregimet, borgerregimet, markedsregimet og det industrielle regime. Disse regimer er ikke forbeholdt særlige sociale områder men koeksisterer i det samme sociale rum – og modsat den bourdieuske version af feltet, så er disse regimer almengyldige og ikke afhængige af særlige kapitalformer og særlige habitus.

Le Nouvel Esprit du capitalisme fra 1999 er reelt en fortsættelse af dette arbejde og angår et syvende regime, nemlig projektregimet som udtryk for den aktuelle kapitalisme og dens ideologiske baggrund i fleksible projektorienterede netværk. Gennem en sammenlignende analyse af managementlitteratur fra 1960'erne og 1990'erne studerer Boltanski sammen med Ève Chiapello de ideologiske forandringer af kapitalismen over de seneste årtier. *Kapitalismens nye ånd* er med andre ord det retfærdiggørelsesregime, som understøtter netværks- og projektkapitalismen. Konklusionen er ikke ulig den, Richard Sennett har fremlagt om kapitalismens nye kultur, men originaliteten beror på genstanden for undersøgelsen: Det er ikke underliggende produktions- og organisationsformer, men selve retfærdiggørelsesregimet for den nye kapitalisme, som her fremskrives.

Det er således centralt for Boltanski og Chiapello, at retfærdiggørelsesregimerne undersøges i deres egen ret, og at de ikke blot ses som spejlinger af produktionsrelationerne. Omvendt er det lige så selvfølgelig, at der er en forbindelse mellem, hvad man vulgært kunne kalde "basis" og "overbygning", altså at kapitalismen har behov for retfærdiggørelse, og at ikke enhver ideologisk horisont kan tjene en konkret forekommende kapitalisme til gunst.

Kritikken af marxismen er her dobbelt: dels afvises forestillingen om ideologier som noget afledt, og som noget, der kan reduceres til den funktion, det tjener, dels betones det, at retfærdiggørelse er et tveægget sværd. En sådan kan legitimere en given kapitalistisk formation – Boltanski og Chiapello ser kapitalismen som et absurd system, der som sådan fordrer retfærdiggørelse – men den kan også anvendes i kritikken af selv samme formation. Således forstår Boltanski og Chiapello kapitalismens udvikling som givet gennem spændinger mellem produktionsformer og retfærdiggørelser. I denne forståelse af “overbygningsfænomenernes” autonomi refererer Boltanski og Chiapello mere til Weber end til Marx, og det er selvfølgelig oplagt, at titlen på værket om kapitalismens nye ånd rummer en slet skjult henvisning til Webers analyse af forholdet mellem calvinisme og kapitalisme. Hvor Weber fremanalyserede protestantismen som gavnlige for kapitalismens opblomstring, ser Boltanski og Chiapello retfærdiggørelse som noget, der til stadighed er behov for, og som vi derfor aldrig kommer hinsides.

Selv om Boltanski og Chiapello anerkender, at flere produktionsmåder sam eksisterer, og at der altid findes flere retfærdiggørelsesregimer og konflikter imellem dem, ser de alligevel én produktionsmåde og én form for retfærdiggørelse som den dominerende i dag. Det er her, spørgsmålet om kapitalismens nye ånd (i ental) kommer på tale. Den ny kapitalisme fordrer forandringsparathed, videnspredning, teamwork, evne til at netværke med mere. Man kan med henvisning til Deleuzes sondringer mellem disciplin og kontrol anføre, at den nye kapitalisme markerer et brud med disciplinens dispositiv. Det handler ikke længere om at fiksere, ensrette, begrænse, standardisere og normere, altså alle taylorismens dyder, men snarere om at facilitere, dynamisere, aktivere, innovere og mere generelt om at sætte ting i bevægelse. Kreativitet, vidensdeling og evnen til at samarbejde er blevet de væsentligste ressourcer for moderne virksomheder. Boltanski og Chiapellos interessante pointe er her, at ændringen i måden at producere på kan ses som et udtryk for, at venstrefløjens kritik af det ensformige arbejde i 70'erne er slået igennem i dag. Ja, i en sådan grad at denne kritik nu er et integreret element i tidens dominerende managementlitteratur.

Kapitalismen udvikles således på baggrund af den kritik, den udsættes for. Historisk set er kapitalismen blevet udsat for to former for kritik: Social kritik, fx kritikken af udbytning, ulighed, forarmning og selvished, og kunstnerisk kritik, der påpeger de manglende muligheder for selvrealisering og –udvikling og således er en kritik af vertikalitet, kontrol, teknificering, standardisering, fremmedgørelse mv. Det er denne anden kritikform, som den ny kapitalisme i høj grad har formået at indoptage og som nu også kendetegner dens ånd. Helt kort kan man sammenfatte den sociale kritik som en, der tilstræber større sikkerhed for den enkelte, og den kunstneriske kritik som en, der tilstræber større frihed.

På denne baggrund forekommer det oplagt at perspektivere til Rawls og

Honneths teorier om retfærdighed. Modsat Rawls mener Boltanski og Chiapello ikke, at der kun findes ét retfærdiggørelsesregime. Hermed tager de afstand fra ideen om, at mennesker under de rette betingelser vil vælge netop dette samt ideen om, at en konsensus nødvendigvis er inden for rækkevidde. I forhold til Honneth kritiserer Boltanski og Chiapello den måde, han potenserer uretsbevidsthed på. Hvor Honneth moraliserer tilstande af uretsbevidsthed ved at forbinde dem med forskellige tilstande af anomi, ser Boltanski og Chiapello blot uretsbevidsthed som en udfordring af givne retfærdiggørelsesregimer. Disse *tests* kan enten medvirke til at konsolidere et retfærdiggørelsesregime eller udfordre det radikalt. Der ligger mere eller mindre implicit hos Honneth en forestilling om, at kritikken bidrager til, at man kan nærme sig en bedre verden, hvor folk lider mindre. Denne stærkt normative og teleologiske forestilling er helt opgivet hos Boltanski og Chiapello. Der vil altid være kritik, idet ethvert retfærdiggørelsesregime altid vil kunne udfordres. Man vil altid kunne vælge et andet regime blandt dem, som er til rådighed. Og endelig ændrer tiden og dermed også samfundet (inklusive økonomien) sig hele tiden. Boltanski og Chiapello vil således afvise både Rawls' universalisering af et givet retfærdiggørelsesregime og Honneths substantialisering af uretsbevidstheden. Begge forestillinger indskriver en teleologi, der som nævnt ligger Boltanski og Chiapello fjernt. Man kunne fristes til at sige, at begge præcis fejler ved at bortreducere den dynamiske spænding mellem uretsbevidsthed og retfærdiggørelse.

Boltanski og Chiapellos værk om den nye kapitalisme er allerede en nyklassiker. Hvorfor er den blevet det? Vi mener, der er to væsentlige forklaringer ud over værkets kvalitet. For det første er det oplagt, at der har ulmet en utilfredshed med den diskursorienterede og antiessentialistiske marxisme fra 80'erne og 90'erne – et markant værk er her Ernesto Laclau og Chantal Mouffes *Hegemony and Socialist Strategy* (Verso 2001). Det udtalte fokus på diskurser betød nærmest, at der blev nedlagt et forbud mod at formulere mere substantielle bud på økonomiens karakter. Omkring årtusindskiftet har vi set en række reaktioner mod den identitetspolitiske marxisme. Mange er nu enige om, at det vigtigste, vi kan sige om vores samfund er, at det er kapitalistisk, og at dette ikke nødvendigvis er en essentialiserende påstand, men simpelthen den bedste empiriske beskrivelse af moderne vestlige samfund. Boltanski går ikke helt så langt, idet han også bedriver en række analyser, der ikke har dette som præmis, fx analysen af lidelse og solidaritetskampagner i bogen *La Souffrance à distance* (oversat som *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*, Cambridge University Press, 1999). Men når værket om den nye kapitalisme har fået den status, som det har, er det uden tvivl, fordi det passer ind i dette ønske om at tematisere økonomiens funktion og at gøre det på en bredere måde, end vi tidligere har set i den økonomiske sociologi. I forlængelse heraf finder vi så den anden grund til Boltanski og Chiapellos succes. De fastholder en diagnostisk og formanlytisk tilgang til den nye økonomi, men gør det på en måde, hvor

man kan være med, også selv om man ikke er marxist af den klassiske støbning. Faktisk smides så meget af det marxistiske tankegods ud, at klassiske marxister formentlig ikke har lyst til at være med.

Man kan oplagt stille en række spørgsmål til Boltanski og Chiapellos arbejde. Bør vi stille os tilfredse med en sociologi om kritikens former eller er en mere substantiel kritik mulig og påkrævet? Kan Boltanski og Chiapello helt sige sig fri for at rekurrere til en sådan stærkere og mere normativ form for kritik? Og hvorledes forholder denne kritikens sociologi sig til mere klassiske og marxistisk orienterede kapitalismeanalyser på den ene side og samtidige analyser af det nye arbejde og den ny kapitalisme på den anden? Disse og andre spørgsmål behandles i dette temanummer af *Dansk Sociologi*. Men inden denne kritik udfoldes i fire danske bidrag, bringer vi først en originalartikel af Boltanski, der både skitserer baggrunden for hans teori samt svarer på noget af den kritik, den har været mål for – især efter publiceringen af *Le Nouvel Esprit du capitalisme*. Vi har også valgt at bringe et interview med Boltanski fra 2004, hvor han over for to franske antropologer redegør for teoriudviklingen hen imod det seneste hovedværk.

Kunstneren Christian Boltanski, der er bror til Luc Boltanski, illustrerer dette nummer. Selv om de to brødre er henholdsvis sociolog og kunstner, har de begge et fælles fokus på individet i kollektivet. Dette kommer tydeligt til udtryk i forsidebilledet, der problematiserer sammenhængen mellem observatøren og massen – en tematik enhver sociolog er bekendt med. Med et klart fokus på retfærdiggørelsesregimer er Luc Boltanskis sociologi dog et plausibelt bud på, hvordan sociologien kan studere individet i samfundet uden at reducere hverken den individuelle eller den sociologiske kritik til et rent strukturfænomen.

Manni Crone, Carsten Bagge Laustsen og Mikael Rask Madsen